

Житомирський національний агроекологічний університет

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

В роботі представлені результати досліджень структури земельного фонду Житомирської області та України в цілому. Встановлені тенденції змін за останні 5 років. Запропоновані напрями можливої оптимізації структури угідь з урахуванням емісійно-оціночного статусу ґрунтів, залежно від їх приналежності до певного виду угідь та інтенсивності антропогенного навантаження. Встановлено, що величина частки сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду Житомирської області наближена до оптимально визначених для зони Полісся України меж – 50%. Оцінена ефективність використання земель сільськогосподарського призначення у порівнянні з провідними країнами Європи.

Ключові слова: земля, земельний фонд, структура, земельні угіддя, секвестрування вуглецю, раціональне природокористування, агроландшафт.

Постановка проблеми

Земля завжди займала і займає одне з головних ресурсів, які враховують під час оцінки національного багатства будь-якої держави. Як відомо, земля є одним із найбільш важливих джерел існування людства. Світовий земельний фонд становить 13400 млн га. Найбільшу цінність у ньому мають оброблювальні землі, що дають 88% необхідних людству продуктів харчування [2, 6].

За площею земельного фонду Україна є найбільшою країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – однією з найбагатших держав світу. При цьому слід зауважити, що господарська освоєність території

становить 92%, а сільськогосподарська освоєність земель в цілому перевищує 70% і є однією з найвищих у світі. Питома вага орних земель складає 56,9% [1, 4]. Тому виважене ставлення будь-якої держави до наявних в неї ґрунтово-земельних ресурсів завжди було і є пріоритетним. Загальносвітова тенденція зменшення площ земель сільсько- та лісогосподарського призначення з метою розміщення на них об'єктів нерухомості, потребують від людства постійного вдосконалення способів використання, засобів та технологій виробництва продукції у сільському та лісовому господарстві, які мають забезпечити раціональне та ефективне використання решти земельних угідь та лісових ресурсів. А виведення з активного сільськогосподарського та лісогосподарського використання земель для розміщення об'єктів несільськогосподарського призначення має бути екологічно обґрунтованим та економічно виправданим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Переважаючі родючість земель, висока щільність населення, особливості розвитку сільського господарства у радянську добу обумовили високий рівень освоєності земельного фонду України. У порівнянні з країнами Європи освоєність території нашої держави є у рази більш істотною – від 2,6 до 5,6 разів відповідно по сільськогосподарських угіддях та ріллі [1, 2, 6, 9].

Як вважають науковці, використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. В цілому в Україні землевласники та землекористувачі не дотримуються екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, а також природних кормових угідь, лісових насаджень та водно-болотних угідь (умовно стабільних угідь) [5]. У результаті це негативно впливає на стійкість агроландшафту, призводить до прогресування ерозійних процесів, кількісного збільшення площ земель з підвищеною мінералізацією органічної речовини в ґрунтах [1, 9]. В окремих регіонах України вищезазначена ситуація має певні відмінності.

Саме тому наразі є актуальним вивчення тенденцій змін структури земельного фонду України в цілому та Житомирської області зокрема, які відбулися за останні п'ять років.

Мета, завдання та методика досліджень

Метою досліджень біло вивчення структури земельного фонду Житомирщини та України в цілому, а також виявлення проблеми оптимізації структури земельних угідь в сучасних умовах.

В ході досліджень виконувалися наступні завдання: встановити структуру земельного фонду у розрізі угідь; дослідити відповідність структури земельних угідь Житомирщини існуючим нормативам; виявити сучасні особливості використання земельного фонду землевласниками та землекористувачами;

встановити шляхи оптимізації структури земельного фонду з урахуванням існуючих екологічних та регіональних проблем.

У якості вихідних даних для досліджень використано дані Держгеокадастру за 2010 та 2015 рр.

Результати досліджень

Як відомо, основними причинами зміни структури земельного фонду є реорганізація господарств, а саме проведення робіт із землеустрою щодо встановлення меж земельних ділянок та видача відповідних документів, істотне збільшення власників земельних ділянок та землекористувачів. У результаті масштабного реформування земельних відносин за останні 20 років відбулися помітні зміни в структурі земельного фонду, які стали результатом трансформації земельних угідь не лише в межах окремих категорій земель, а також унаслідок перерозподілу земель між основними категоріями земельного фонду. При цьому слід зауважити, що деякі із характерних для останніх років тенденцій змін структури земельного фонду, за останні декілька років набувають зворотного характеру.

Моніторинг змін, що відбуваються у структурі земельного фонду і угідь, та здійснення аналізу щодо прогнозування підходів та способів раціонального використання, в першу чергу, ґрунтових земельних ресурсів дозволить мінімізувати можливі ризики погіршення їх стану. При цьому достатньо важливим аспектом є максимальне врахування сучасних зумовлюючих екологічних факторів, зокрема зміну кліматичних чинників – глобального потепління, підвищення концентрації CO₂ в атмосфері, які, у свою чергу, накладають свій відбиток на характер господарювання, у тому числі й на оптимальне співвідношення сільськогосподарських угідь.

Зокрема, алгоритм визначення оптимальної структури сільськогосподарських угідь повинен враховувати їх роль у регулюванні концентрації діоксиду вуглецю в атмосфері та сприяти його секвеструванню у вигляді органічної речовини у ґрунтах, головним чином шляхом асиміляції CO₂ рослинами. При цьому проведення досліджень зі встановлення емісійно-оціночного статусу ґрунтів з урахуванням їх приналежності до того чи іншого угіддя, дозволить не лише більш об'єктивно встановити оптимальне співвідношення сільськогосподарських угідь, а також надасть можливість оптимізувати співвідношення між площами ріллі й багаторічних насаджень, з одного боку, та умовно-стабільних угідь, з іншого.

В ході досліджень встановлено, що протягом 2010–2015 рр. відбулися певні зміни у структурі земельного фонду Житомирської області, який в загальному становить 2982,7 тис. га. Основні види земельних угідь становлять: сільськогосподарські, в тому числі рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті та пасовища; ліси та інші лісовкриті площі; забудовані землі; відкриті

заболочені землі; відкриті землі без рослинного покриття; інші землі та території під поверхневими водами (табл. 1).

Розподіл між цими категоріями угідь є неоднорідний. Так, більшу половину (50,9% та 50,6%) від загальної площі відповідно у 2010 та 2015 рр. становили сільськогосподарські угіддя. Серед сільськогосподарських угідь найбільшими є площі під ріллею, які за п'ять років зросли від 1084,6 до 1111,2 тис. га. Площа перелогів, навпаки, зменшилася з 92,5 до 63,6 тис. га. Площі багаторічних насаджень, сіножатей та пасовищ фактично не змінилися. Виявлена закономірність вказує на те, що значна кількість виробників сільськогосподарської продукції, озброївшись сучасними технологіями, технічними засобами, повертаються до збільшення площ ріллі за рахунок розробки перелогів (табл. 1). Зауважимо, зазначений процес набуває масовості та підсилюється внаслідок впливу деяких політичних чинників. Йдеться, у першу чергу, про очікування можливої відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, який на сьогодні є чинним. На нашу думку, така перспектива спонукає орендарів земельних часток (паїв), які, у випадку формування повноцінного ринку землі, мають першочергове право купівлі орендованих земель, до більш ефективного використання орних земель вже наразі.

Таблиця 1. Динаміка змін структури земельного фонду у розрізі угідь Житомирської області за період з 2010 по 2015 рр.

Основні види земельних угідь	Земельний фонд Житомирської області, тис. га			
	2010 рік	% до площі загальної території	2015 рік	% до площі загальної території
Загальна територія, у тому числі:	2982,7		2982,7	
сільськогосподарські угіддя, з них:	1515,6	50,9	1510,3	50,6
рілля	1084,6	36,4	1111,2	37,3
перелоги	92,5	3,1	63,6	2,1
багаторічні насадження	23,4	0,8	23,4	0,8
сіножаті і пасовища	315,1	10,6	312,1	10,5
Ліси та інші лісовкриті площі	1110,5	37,2	1123,2	37,7
Забудовані землі	88,4	3,0	89,0	3,0
Відкриті заболочені землі	101,0	3,4	101,2	3,4
Відкриті землі без рослинного покриття або з незначним рослинним покривом	37,5	1,3	38,3	1,3
Інші землі	72,9	2,4	72,1	2,4
Території під поверхневими водами	48,8	1,6	48,6	1,6

Розроблено за джерелами [7, 8].

Зокрема, деякі з орендарів та власників земельних часток (паїв) на території Житомирщини та інших регіонів України проводять комплекс робіт з

розчищення чагарників, навіть на відносно малородючих ділянках ріллі, яка тимчасово відносилася до перелогів, про що свідчать наведені дані щодо динаміки площ за досліджуваний період (табл. 1).

Тенденція незначного збільшення площі була характерна і для лісів та лісовкритих площ. Територія цієї категорії земель зросла на 0,5%, що є наразі досить позитивним. Площі під будівництвом у відсотковому відношенні є сталими та не змінились за останні п'ять років (3,0%). Також фактично не змінились відкриті заболочені землі (3,4%) та відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (1,3%). Також змін не зазнали як інші землі та території під поверхневими водами (по 2,4% та 1,6% відповідно) (див. табл. 1).

Отже, в Житомирській області за 2010–2015 рр. земельний фонд зазнав незначних змін, які стосувалися, в основному, сільськогосподарських угідь.

Що стосується земельного фонду України, то за останні п'ять років в його структурі змін практично не відбулося. Площа загальної території у 2010 році становила 60337,5 тис. га, а в 2015 році – 60423,7 тис. га. Площі сільськогосподарських угідь за останній період п'ять років зменшилися з 68,9 до 68,7%. Серед сільськогосподарських угідь площі ріллі зросли на 0,1%, а площа перелогів, сіножатей та пасовищ зменшилася на 0,1% (табл. 2).

Категорії земельних угідь, такі як ліси та інші лісовкриті площі, відкриті заболочені землі, відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом, інші землі не зазнали змін протягом 2010-2015 рр. Територія забудованих земель зросла від 2499,1 тис. га до 2550,4 тис. га (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка змін структури земельного фонду України у розрізі земельних угідь за період з 2010 по 2015 рр.

Основні види земельних угідь	Земельний фонд України, тис. га			
	2010 рік	% до площі загальної території	2015 рік	% до площі загальної території
Загальна територія, у тому числі:	60337,5		60423,7	
Сільськогосподарські угіддя, з них:	41569,4	68,9	41511,7	68,7
<i>рілля</i>	32478,4	53,8	32531,1	53,9
<i>перелоги</i>	320,8	0,5	239,4	0,4
<i>багаторічні насадження</i>	897,7	1,5	892,2	1,5
<i>сіножаті і пасовища</i>	7899,5	13,1	7848,3	13,0
Ліси та інші лісовкриті площі	10591,9	17,6	10630,3	17,6
Забудовані землі	2499,1	4,1	2550,4	4,2
Відкриті заболочені землі	979,4	1,6	982,6	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1029,9	1,7	1015,8	1,7
Інші землі	1244,3	2,1	1256,5	2,1
Території під поверхневими водами	2423,5	4,0	2476,4	4,1

Розроблено за джерелами [7, 8].

Порівнюючи структуру земельного фонду Житомирської області та України станом на 2015 рік, ми відмічаємо деякі відмінності за частками окремих категорій земель у загальній його структурі. Так, сільськогосподарські угіддя серед земель Житомирщини склали 50,6%, а по Україні – 68,7%. Питома частка площ під лісами, навпаки, була більшою на території Житомирської області і становила 37,7%, у той час як в середньому по Україні – лише 17,6% (рис. 1). Така особливість обумовлена, у першу чергу, географічною приналежністю частини Житомирщини до зони Полісся.

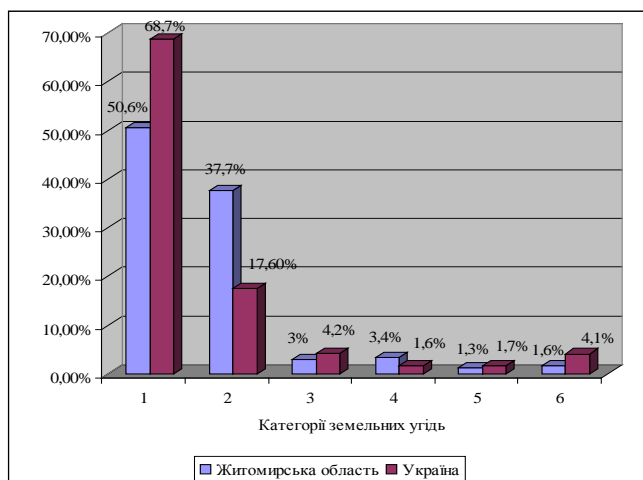

Рис. 1. Структура земельного фонду Житомирської області та України станом на 2015 рік (1 – сільськогосподарські угіддя; 2 – ліси та інші лісовкриті площі; 3 – забудовані землі; 4 – відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом; 5 – території під поверхневими водами)

Інші категорії земель суттєво не відрізнялися за структурою в межах Житомирщини та в Україні. Так, забудовані землі в області займають 3,0% від усієї території, а в країні – 4,2%. Відкриті заболочені землі, навпаки, мають більшу частку від загальної території у Житомирській області (3,4% та 1,6%). Території під поверхневими водами у відсотковому співвідношенні значно більші по Україні порівняно з областю (4,1 та 1,6%), (рис. 1).

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, загальна площа земель в Україні становить майже 60,4 млн. гектарів. З них біля 70% – землі сільськогосподарського призначення, з яких щорічно обробляється понад 32 млн. гектарів. Для порівняння, у Польщі під сільгоспвиробництво задіяні вдвічі менші площі – 14 млн га, в Німеччині – 12 млн га, у Румунії – 9 млн га, Франції – 18,1 млн га, Іспанії – 16,2 млн га,

Великобританії – 6,5 млн га, що свідчить про низьку ефективність земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Таким чином, встановлено, що на території Житомирської області сільськогосподарські угіддя становлять майже 50,6% від загальної площі. У даному випадку можна зробити висновок про певну наближеність величини частки сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду Житомирської області до оптимально визначених для зони Полісся України меж (50%). Проте, ефективність їх використання лишається на надто низькому рівні.

Достатньо перспективними слід вважати дослідження, пов'язані з виявленням оптимальної структури земельних угідь та структури посівних площ сільськогосподарських культур для різних природно-кліматичних зон України на основі врахування обсягів емісії-секвестрації CO₂ до атмосфери з ґрунтів та вмісту в них органічної речовини з різною інтенсивністю використання та рівнем антропогенного навантаження. У цьому аспекті визначення закономірностей колообігу органічного вуглецю в агросфері може бути перспективним пріоритетним напрямом досліджень у ґрунтознавстві та землеустрої. А вивчення впливу різних агротехнологій на характер нагромадження в ґрунті органічної речовини надасть можливість визначити не лише оптимальні напрями використання ґрунтово-земельних ресурсів, а також виявити найбільш ефективні способи їх охорони.

Література

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформаційно-аналітичний збірник / за ред. П. Т. Саблука [та ін.]. – К. : ІАЕ, 2003.
2. Даниленко А. С. Формування ринку землі в Україні / А. С. Даниленко, Ю. Д. Білик. – К. : Урожай, 2006. – 277 с.
3. Доряк Д. С. Землеустрій – наукова основа раціонального використання та охорони земельних ресурсів / Д. С. Доряк, А. Г. Мартинов // Землеустрій та кадастр. – 2006. – № 1. – С. 10–16.
4. Новаковський Л. Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк, Д. С. Доряк. – К. : Ін-т землеустрою УААН, 2001. – 138 с.
5. Нормативи землекористування / за ред. д. е. н., професора Л. Я. Новаковського. – К. : Август трейд, 2008. – 454 с.
6. Паньків З. П. Земельні ресурси: навчальний посібник / З. П. Паньків. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Франка, 2008. – 272 с.
7. Статистичні щорічники Житомирської області за 2010р. / Головне управління статистики у Житомирській області. – Державний комітет статистики України. – Житомир, 2010 р. – 150 с.
8. Статистичні щорічники Житомирської області за 2015р. / Головне управління статистики у Житомирській області. – Державний комітет статистики України. – Житомир, 2015 р. – 155 с.
9. Третяк А. М. Земельні ресурси України та їх використання / А. М. Третяк, Д. І. Бамбідра. – К. : ЦЗРУ, 2003. – 143 с.